

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Katholieke bisschoppen als veiligheidsprobleem voor de nieuwe natie, 1813-1816

Graaf, B.A. de

Citation

Graaf, B. A. de. (2012). Katholieke bisschoppen als veiligheidsprobleem voor de nieuwe natie, 1813-1816. *Transparant*, 23(2), 12-16. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19764>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19764>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

mei 2012
2
jaargang 23

TRANSPARANT

Uitgave van de Vereniging van Christen-Historici

Vertaler bewerkte zelf piëtistische geschriften

Palm: Onze pastoor geloofde zelf niet meer in wat hij zei

Willem I dreigde ongehoorzame
bisschoppen te deporteren

Transparant is het tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici (VCH) en verschijnt viermaal per jaar.

Redactieadres:

Dr. D. M. L. Onnekink
Albrecht Thaelaen 36
3571 ED Utrecht
redactie@christenhistorici.nl

Redactie:

Dr. D. M. L. Onnekink (hoofdredacteur)
Drs. L. J. van Damme
J. A. Logmans MA
Dr. E. Koops
Mw. C. P. Mallegrom MA (eindredacteur)
Drs. A. Nobel
Mw. A. E. Schimmel MA
G. P. Schipaanboord MA
Christiaan Veldman BA

Vormgeving:

A. J. van Pijkeren, Erdee Media Groep

Grondslag en doel VCH:

De VCH heeft als grondslag de Bijbel, het geïnspireerde Woord van God, en de gereformeerde belijdenis. De vereniging stelt zich ten doel de bezinning op de geschiedenis en de beoefening en overdracht ervan te bevorderen en aan te moedigen. Ook behartigt de vereniging binnen de kaders van grondslag en doel de belangen van haar leden.

Bestuur:

Mw. drs. B. Biemond-Boer
Prof. Dr. B. A. Jansen-de Graaf (voorzitter)
Drs. G. C. Hennink (secretaris/penningmeester)
Drs. A. Nobel
Drs. J. C. Snel (algemeen adjunct)
Drs. E. van Vlastuin MA

Comité van aanbeveling:

Prof. dr. W. J. op 't Hof
Prof. dr. A. de Reuver
Prof. dr. G. J. Schutte
Prof. dr. W. van 't Spijker
Drs. N. C. van Velzen
Dr. J. R. Wolffe

Erelid:

Mw. drs. J. L. van Essen

Secretariaat VCH:

Drs. G. C. Hennink
Werf 4
2871 GV Schoonhoven
gercohennink@online.nl
Gironummer 2664113 t.n.v. Penningmeester VCH, Schoonhoven

Abonnementen:

Via onze website www.christenhistorici.nl kunt u abonnee worden van Transparant. U kunt zich ook wenden tot het secretariaat.
Een abonnement kan op ieder gewenst moment ingaan. Een abonnee is automatisch lid van de VCH, tenzij hij of zij schriftelijk aangeeft dat niet te wensen. Leden krijgen korting bij evenementen die de VCH organiseert.
Een abonnement kost slechts € 27,50 per jaar. Studenten kunnen op vertoon van een kopie van hun studentenkaart abonnee worden voor € 13,75 per jaar. Het studententarief geldt voor een periode van maximaal vijf jaar. U krijgt een acceptgiro waarmee u het abonnementsgeld kunt voldoen. Opzegging dient te gebeuren uiterlijk op 1 december voorafgaand aan het abonnementsjaar.
Een los nummer kunt u bestellen via het secretariaat voor € 7,00 inclusief verzendkosten.

Advertenties:

Advertenties worden geregeld via Erdee Media Groep. Wilt u een advertentie plaatsen? Neem contact op met de advertentieafdeling via www.erdeeservice.nl.

©2012 Vereniging van Christen-Historici.

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de Vereniging van Christen-Historici.

Issn0928/1282

Transparant wordt geëxploiteerd door Erdee Media Groep, gevestigd in Apeldoorn.

4 "Willem van Oranje was op slag dood"

6 Vertalers werkten piëtistische geschriften om voor eigen publiek

12 Religie en kerk altijd al veiligheidsprobleem voor overheid

17 Pollmann: De Opstand liet zich steeds meer kennen als een godsdienstoorlog

22 Palm: Op middeleeuwse structuren gebaseerde kerk was niet meer te handhaven

26 Tweede Wereldoorlog op het web

31 "Vrouw thuis vertelt over sneuvelende zeeheld"

Katholieke bisschoppen als veiligheidsprobleem voor de nieuwe natie, 1813-1816¹

Beatrice de Graaf

Inleiding

Veiligheid is een van de functies waarmee de moderne staat sinds het einde van de 18e eeuw zijn gezag legitimeerde en uitbreidde. Vanaf de periode van de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring en de Franse Revolutie heeft veiligheid een tweeledige betekenis. Het behelst *securitas*, of *sécurité*, de bescherming door de staat – van persoon, middelen, eigendom en grondgebied (de Hobbesiaanse functie) – maar ook bescherming van individuen tegen willekeur en repressie van diezelfde staat (de inbreng van John Locke). Veiligheid schept een begrip van een modern staatsgezag en creëert de moderne burger met onvervreembare rechten en plichten als subject, maar ook als object van dat staatsgezag.²

Anders dan in Oostenrijk onder Metternich, in Pruisen of in Frankrijk was het centrale gezag in Nederland nooit zo sterk gefundeerd op macht, geweld en een cultuur van onderwerping aan een ‘opperheerschappij’.³ Maar na de Franse tijd ontstond er ook in Nederland een begrip van ‘nationale veiligheid’. *Sureté* was afkomstig uit de Franse Verklaring van de Rechten van de Mens van 1789, en werd vrijwel letterlijk in de Nederlandse Verklaring van 1795 en de Bataafse Staatsregeling van 1798 overgenomen.⁴ Na de onafhankelijkheid van Nederland in 1813 plaatste Willem Frederik, Prins van Oranje Nassau, daar

het adjectief ‘nationaal’ voor, waardoor veiligheid verschoof van individueel recht naar handhaving van staatsgezag ten opzichte van in- en uitwendige veiligheid. Het begrip ‘nationale veiligheid’ stond niet in de grondwet, maar werd wel gebruikt (zie hieronder), en behelsde een combinatie van veiligheid van grondgebied, bescherming van personen en eigendom, maar ook nationale autonomie en verzet tegen onderdrukking.⁵

We zullen zien dat veiligheid ook meteen een culturele en zelfs religieuze invulling kreeg. In dit artikel staan we daarom stil bij de rol die religie speelde in het nationale veiligheidsbeleid van het nieuwe Nederland. Veiligheid gaat namelijk niet alleen om grondgebied of om militaire verdediging, maar zowel in de tegenwoordige tijd als in het verleden raakt veiligheidsbeleid ook aan de nationale normen en waarden van een bepaald land in een bepaald tijdvak. Veiligheidsbeleid is bij uitstek de legitiematiegrond voor moderne natiestaten, een manier om het ‘staatsvolk’ te modeleren. Wie of wat mag er bij de natie horen, en wie of wat valt daarbuiten?⁶

We zullen in dit artikel aan de hand van een interessante nieuwe casestudy uit de archieven van het kabinet van koning Willem I uitleggen hoe religie object van het nieuwe, centrale veiligheidsbeleid van de koning werd. De relatie tussen ‘kerk en staat’, of ‘religie en politiek’, wordt vaak belicht

vanuit de metafoer van ‘de scheiding’. De onderzoeksvraag is dan wanneer de scheiding tussen kerk en staat zich voltrok en hoe die scheiding verdedigd moet worden. Maar die vraag stellen we hier niet. Sterker nog, die vraag doet helemaal geen recht aan de complexe werkelijkheid waarin de metafoer van ‘de scheiding’ helemaal niet opgaat. De keuze voor een veiligheidsperspectief maakt namelijk heel mooi duidelijk dat de domeinen kerk en staat altijd en nog steeds nauw verweven waren en niet kunnen worden gescheiden. Veiligheid raakt de kerntaak van de overheid. Wanneer iets als een centraal probleem van orde en veiligheid – dus op nationaal niveau – wordt opgevat, schuilen daar dus altijd opvattingen, normen en waarden over de kerntaken van de overheid achter. Dat maakt het interessant om stil te staan bij de momenten waarop kerk en religie voor de overheid zo’n nationaal probleem van orde en veiligheid vormden. Welke dreiging of onveiligheid ging ermee gepaard, volgens de autoriteiten? Wat was er in het geding? En welke maatregelen werden genomen om de balans te herstellen? Waren de kerken en/of religieuze gemeenschappen het daarmee eens?

We zullen zien dat kerk en religie niet alleen in het huidige tijdsgewricht, maar voor de overheid altijd al een probleem van orde en veiligheid zijn geweest, denk aan religieuze radicalen zoals (bepaalde

Nederland na 1813 wordt wel eens een liberale politiestaat genoemd. Koning Willem I (1772-1843) ontwikkelde met zijn minister van Justitie tal van geheime controlemiddelen. beeld Transparant

PERSONALIA

Beatrice de Graaf (1976) is sinds 2004 voorzitter van de VCH. Zij studeerde Duitse taal- en letterkunde en politieke geschiedenis in Utrecht

en Bonn, promoveerde in 2004 en was tot 2007 als universitair docent verbonden aan het instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Tegenwoordig is ze werkzaam bij het Centre for Terrorism and Counterterrorism studies aan de Campus Den Haag. In januari 2012 werd zij daar benoemd tot hoogleeraar conflict en veiligheid in historisch perspectief.

groepen) wederdopers of beeldenstormers, of aan religieuze verdeeldheid met de bijbehorende ordeverstoringen zoals de Bestandstwisten, het antipapisme of het Psalmenoproer. Hier staan we vooral stil bij de periodes van aandacht voor kerk en religie als veiligheidsprobleem *waarin sprake was van een drang tot centralisering van overheidsbeleid*, dus vanaf het ontstaan van de moderne natiestaten in de negentiende eeuw. In dit artikel bespreken we een onderbelicht aspect van religie als probleem van orde en veiligheid: de vervolging van

katholieke bisschoppen door Willem I in 1815-1816, op basis van onderzoek in de archieven van koning Willem I.

Willem I en de opstandige bisschoppen

De Franse tijd transformeerde de Verenigde Nederlanden tot een modern en centraal bestuurd republiek. Als vazalstaat van de Franse Republiek nam het Bataafse Republiek en vanaf 1801 het Bataafse Gemenebest een landelijk systeem aan van belastinginning, dienstplicht, centrale munteenheden en gewichten, een wetgevend lichaam en een eerste echte regering, bestaande uit vijf departementen. In deze periode kreeg de Bataafse Republiek ook een landelijke structuur voor de politie, bedacht door de Franse minister van Politie, Fouchet. Nadat de Fransen waren verjaagd, bleven de grondwettelijke hervormingen en nieuwe bestuursstructuren intact. Op 30 november 1813 zette Willem Frederik, de zoon van de voormalige stadhouder Willem V, voor het eerst weer voet aan Nederlandse wal.

In het kabinet van de koning ligt een schets, opgesteld op 30 november, voor een officiële verklaring van de Prins van Oranje, aan het Franse gouvernement. Het is niet duidelijk of die verklaring

ook is opgestuurd, maar de woordkeuze is interessant. Daarin werd verkondigd dat de Staat der Verenigde Provinciën zijn "rang te midden van de Europese naties" had teruggevonden en zich had aangesloten bij de geallieerde mogendheden in strijd tegen Frankrijk. Op 15 november waren de Franse autoriteiten in de Nederlandse steden immers op de vlucht geslagen. Nu was het tijd om de nationale autonomie weer te herstellen:

“L’heure de la délivrance ayant sonné, cet Etat renaissant de ses cendres, met sa première confiance en Dieu et en son bon droit. Il n’a d’autre but que d’assurer son indépendance et sa sûreté nationale; que de rétablir son existence politique et commerciale écrasé sous un sceptre de fer.”⁷

In deze eerste verklaring werden verlossing, onafhankelijkheid en nationale veiligheid op één lijn gezet. Nationale veiligheid behelste in eerste instantie territoriale aspecten, zoals men voor de negentiende eeuw nog zou verwachten. Herstel van de soevereiniteit van het Nederlandse volk, zoals uitgedrukt in duidelijke grenzen en onafhankelijkheid van Frankrijk, stond voorop.⁸ Naast die territoriale veiligheid en de oprich-

C. F. van Maanen, minister van Justitie tijdens de regeerperiode van koning Willem I. beeld Nationaal Gevangenis museum

het zich nu meer bijzonderlijk ten pligt heeft voorgeschreven, om den *publieken geest* gade te slaan”.¹² Maar niet alleen Franse Bonapartisten (waarvan men nog kan begrijpen dat die als gevaar golden, zo kort na Napoleons nederlaag), ook Nederlandse kritische geesten, journalisten en bewindslieden kregen te maken met het spionagenetwerk van Van Maanen en Philipse. Nationale veiligheid behelste niet alleen de bescherming van het bestuur tegen kritische opmerkingen. Veiligheid werd ook in toenemende mate in culturele termen gegoten, als de bescherming van de publieke moraal en goede zeden. Zo spande het ministerie van Justitie zich bijvoorbeeld actief in om landlopers op te pakken en hield ze misdragingen van ambtenaren, inclusief officieren, extra in de gaten.¹³

Die culturele inkleuring van het begrip ‘veiligheid van de staat’ kreeg ook een religieus tintje. Willem I en Van Maanen waren voorstanders van een centraal geleide kerkpolitiek. Dat betekende dat ze vooral de katholieke kerk in de gaten hielden. In de Franse tijd waren weliswaar alle religies gelijkgeschakeld voor de wet, maar de vorst was protestants, en zag de katholieken toch als een vreemde eend in de bijt. Zijn belangrijkste zorg was de rol die de katholieke kerk, en in het bijzonder de katholieke geestelijken in het Zuiden, vervulden, in de ontwikkeling en opbouw van ‘zijn’ nieuwe natie. Om zich een beter beeld van hun opvattingen en houding ten aanzien van het vorstelijk gezag en het nieuwe Nederland te vormen, gaf hij Van Maanen de opdracht inlichtingen te verzamelen (“renseignements”) over ‘verdachte’ activiteiten van katholieke geestelijken uit de zuidelijke provincies. Daarbij kon het om inlichtingen over “de personen, de betrekkingen, de gezinnen, de reputatie enz.” gaan.

Die spionagepraktijken werden niet alleen in Nederland uitgevoerd, maar ook in het buitenland. De koning en zijn veiligheidsdienaren hielden Belgische priesters die op eigen houtje ‘bedenklijkheden’ met het Franse hof of het Vaticaan ondernamen, goed in de gaten.¹⁴ Van Maanen stuurde spionnen achter bisschoppelijke delegaties aan om bij te houden wat zij zoal in het Vaticaan of aan het Franse hof bespraken. En als de bisschoppen daarbij over de schreef gingen, schroomde de koning niet om zwaardere middelen in te zetten. Zo initieerde Van Maanen met goedkeuring van de koning de juridische vervolging ▶

Aanvankelijk stelde koning Willem I voor om geestelijken te deporteren die zich niet aan zijn eisen voor veiligheid hielden. Toen de onrust toenam in België en de bisschoppen inbonden, liet hij zijn plan varen. Afbeelding: een onbekende schilder legde een kampement vast van het Nederlandse leger te Rijen in 1831. beeld Transparant

ting van een eigen leger stond ook de handhaving van de binnenlandse orde en veiligheid hoog op de agenda. Al op zijn actiejstje van november gaf Willem aan “dat alles provisioneel blijven kan”, en dat alleen de namen ‘keizer’ of ‘keizerlijk’ in de titulatuur van de staatsdienaren geschrapt moesten worden. De préfecten konden op hun post blijven. De gewone politie, ‘Gemeene Police’ genoemd, bleef daarmee intact. Ook nam Willem veel informanten van Napoleon in Frankrijk over en gaf daarmee aan dat hij de ‘Hooge Police’, vergelijkbaar met het huidige werk van inlichtingen- en veiligheidsdiensten, eveneens handhaafde. Dat had ook alles te maken met het aanblijven van de minister van Justitie, C.F. van Maanen, die zijn werk in de Franse tijd was begonnen en dat onder koning Willem I tot 1842 naadloos voortzette.

De mal waarin de moderne natie werd gegoten, was nogal dwingend. Jeroen van Zanten noemde het Koninkrijk onder Willem I een “liberale politiestaat”.⁹ Zoals blijkt uit de besluiten van de nieuwe koning, gaf de vorst grote

prioriteit aan aspecten van binnenlandse en buitenlandse veiligheid en verdediging. Naast de externe, territoriale, bestuurlijke aspecten formuleerde koning Willem I die ‘veiligheid’ ook als een kwestie van *politieke gehoorzaamheid* aan de vorst. Samen met Van Maanen vaardigde hij een oproerwet uit, legde de pers aan banden en ontsloeg de kritische Van Hogendorp die het niet goed kon verkroppen dat zijn liberale ideeën over het nieuwe Koninkrijk om zeep werden gebracht en dat de koning zich feitelijk boven de grondwet plaatste.¹⁰ Procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof, A.W. Philipse, die als baas van de politie Willem I en Van Maanen in alles bijstond en de orders ijverig uitvoerde, ontwikkelde tal van geheime controlemiddelen.

Aanvankelijk moesten de bonapartistische Fransen in Nederland (onder wie de Franse consul-generaal bij het Nederlandse hof zelf) het ontgelden. De koning liet hen bespioneren, omdat hij vreesde dat ze voor de “veiligheid van den Staat” gevaarlijk zouden kunnen zijn.¹¹ Philipse had de koning in 1815 al trots ervan verzekerd “dat de politie

van Belgische priesters, in het bijzonder van de bisschop van Gent, die weigerden “het zacht en vaderlijk gouvernement” de juiste eer te bewijzen. De bisschop van Gent, die bovendien wel erg vaak in het Vaticaan op bezoek ging, had het gewaagd om de voorbode voor de regering te schrappen. Ook weigerden hij en een aantal van zijn collega’s huwelijken te sluiten van Nederlandse staatsdienaars. Volgens Van Maanen onderhielden ze verder dubieuze contacten met “andere mogendheden” en hielden ze hun parochianen voor dat de constitutie niet met de katholieke leer in overeenstemming was.¹⁵ Op aandringen van Van Maanen vaardigde Willem I een besluit uit dat voorzorg in de ‘deportatie’ van geestelijken die opriepen tot ongehoorzaamheid aan de wet.

Er is hier helaas niet veel ruimte meer om hier verder op in te gaan. Het belangrijkste punt dat we hier willen maken is dat de katholieke bisschoppen uit het Zuiden die weigerden het protestantse, vorstelijk gezag binnen de kerk te erkennen, bespioneerde, vervolgd en uiteindelijk zelfs als ordeprobleem uit het land verwijderd moesten worden. In de praktijk liep het allemaal zo’n vaart niet, want Willem I had plaatselijk en juridisch nog lang zo veel bevoegdheden niet als hij wenste. Maar dit voorbeeld laat goed zien dat ondanks de formele gelijkenschakeling van religies, de katholieken het zwaar te verduren hadden omdat zij als probleem van orde en veiligheid werden beschouwd. Daarachter schuilde een aantal – vanuit Willems optiek – ideologische overwegingen, waarden en normen. Hij wenste ten eerste zijn natie territoriaal vorm te geven en te beschermen tegen inwerking van vreemde machten. Hij vreesde dat katholieke bisschoppen “kwalijke betrekkingen” met het Franse hof en het Vaticaan onderhielden. Ten tweede was Willem I echt “ingenieur van het nieuwe Nederland”. Niet alleen bouwde hij bruggen en legde hij kanalen aan, hij probeerde ook de nieuwe ‘natie’ naar zijn wensen te herscheppen en te modelleren. Samen met Van Maanen en Philipse had hij de ambitie de “publieke geest” van het nieuwe Nederland naar binnen toe, maar ook als voorbeeld aan de internationale mogendheden van de Weense conferentie, vorm te geven als een toonbeeld van vlijt, ijver én van protestantse trouw aan de vorst. Cultureel, religieus, en wellicht ook economisch zag hij opstandige bisschoppen als een storende factor in zijn

praktijk van “governmentalization”.

Conclusie

De voorbeelden hierboven laten zien dat kerk en religie een cruciale rol innemen in het proces van natievorming van Willem I. Op momenten dat er een drang bestaat tot centralisering van overheidsbeleid, zij het onder druk van de omstandigheden, door acute veiligheidsdreigingen of pogingen de natievorm te geven, is er een grote kans dat kerk en religie als probleem van orde en veiligheid worden beschouwd. En wel op nationaal niveau. Dat gebeurt vooral als die natievorming niet alleen met territoriale, economische of financiële centralisatie, maar ook met culturele of religieuze/morele centralisatie gepaard gaat. In de bovengenoemde voorbeelden botsten bepaalde religieuze personen of stromingen met het beoogde gezamenlijke ‘doel’ van de natie, met de “imagined community”.

Op het moment dat dat doel, of het nu eenwording, emancipatie of democratisering is, sterk cultureel wordt ingekleurd, staan groeperingen die daar in hun uitingsvormen en optreden expliciet van afwijken onder druk om zich aan te passen. Juist het veiligheidsdiscours en -domein versterken die druk. Het geeft de overheid meer bevoegdheden (inlichtingenverzameling, vervolging, uitsluiting of zelfs deportatie/uitwijzing). Het veiligheidsdebat duwt religieuze orthodoxie bovendien in het *frame* van orde en veiligheidsprobleem en drukt allerlei andere mogelijkheden van ‘framen’ (zoals integratie, emancipatie in eigen kring) aan de kant. Op het moment dat religieus orthodoxen of ‘anderen’ (denk aan de bisschoppen) dat doel van nationale eenwording maar niet al te openlijk aanvielen of misschien zelfs ten dele onderschreven, viel de praktijk van veiligheidsmaatregelen meestal wel weer mee en liet zij nog genoeg ruimte en vrijheid over voor religieus orthodoxen om hun eigen weg te kunnen gaan. Toen de bisschoppen na 1816 wat inbonden, en Willem I sowieso zijn handen vol kreeg met de strijd tegen België, liet hij zijn deportatieplannen varen. Zo bezien is de *framing* van kerk en religie als nationaal probleem van orde en veiligheid vooral een seismograaf van de onzekerheid en ambities van de politieke elites over een nieuw, nationaal ‘eenheidsdoel’ in tijden van crisis, en veel minder een afspiegeling van feitelijke dreigingen.

Noten

- ¹ Dit artikel zal in een veel uitgebreidere vorm (waarbij religie als ordeprobleem van 1813 tot 2010 is behandeld) verschijnen in het tijdschrift *Religie & Samenleving*, met George Harinck als mede-auteur.
- ² Vgl. R.W. van Zuijlen, *Veiligheid als opdracht. Een onderzoek naar veiligheid als fundamenteel recht en als positieve verplichting van de staat in het licht van de politietak tot strafrechtelijke rechtshandhaving* (Nijmegen: WLP, 2008); Vgl. Werner Conze, ‘Sicherheit, Schutz’, in: Otto Brunner, Werner Conze en Reinhart Koselleck (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, deel 5, (Stuttgart: Klett-Cotta, 1984), p. 831-862.
- ³ Vgl. W. Siemann, *„Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung“*. Die Anfänge der politischen Polizei 1806-1866 (Tübingen 1985); H.-H. Liang, *The rise of the modern police and the european state system from Metternich to the Second World War* (Cambridge 1992), p. 18-82.
- ⁴ Vgl. Zuijlen, *Veiligheid als opdracht*, p. 43-44, 47-51.
- ⁵ Idem, p. 58-66.
- ⁶ Zie voor een nadere toelichting op deze ‘historisering van veiligheid’ onder meer: Beatrice de Graaf, ‘De historisering van veiligheid. Nieuwe aanzetten tot een geschiedschrijving van veiligheid’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 125 (2012) nr. 3, verschijnt binnenkort.
- ⁷ Eigen vertaling: “Het uur van de verlossing heeft geluid, deze Staat is herboren uit zijn as, stelt zijn eerste vrouwen op God en op zijn goede recht. Het heeft geen ander doel dan zijn onafhankelijkheid en zijn nationale veiligheid zeker te stellen; dan zijn politieke en economische bestaan te herstellen dat werd neer gedrukt onder een ijzeren roede.” Geciteerd uit: ‘Déclaration de Guillaume Frederic Prince d’Orange au Gouvernement Francais’, waarschijnlijk opgesteld door Frans 8142 aan toed, plaatsvervangend procureur-generaal bij de Verenigde Provinciën opgericht op 15 maart 1813, opgesteld door Frans 8142 aan toed, plaatsvervangend procureur-generaal bij de Verenigde Provinciën opgericht op 15 maart 1813, opgesteld 30 november 1813, Den Haag. Toegnr. 2.02.01, inv.nr. 5654. NA, Den Haag.
- ⁸ Vgl. de diverse brieven en Koninklijke besluiten uit 1813-1816, bijvoorbeeld het ‘Rapport van den Inspecteur-Generaal der Fortificaties betreffende de ontworpen grondslagen tot een algemeen systeem van Defensie van het Rijk’, 15 maart 1816. In: toegangsnummer 2.02.01 (Algemene Staatssecretarie en Kabinet des Konings met daarbij gedeponeerde archieven), inventarisnummer 5654. Nationaal Archief, Den Haag.
- ⁹ Jeroen van Zanten, ‘Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard’, p. 104.
- ¹⁰ Vgl. Peter van Velzen, *De ongekende ministeriele verantwoordelijkheid. Theorie en praktijk, 1813-1840* (Nijmegen 2005), p. 33-34.
- ¹¹ Brief van de Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof, A.W. Philipse aan de koning, 17 maart 1815. Toegnr. 2.02.01, inv.nr. 5654. NA, Den Haag.
- ¹² Brief van de Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof, A.W. Philipse aan de koning, 17 maart 1815. Toegnr. 2.02.01, inv.nr. 5654. NA, Den Haag.
- ¹³ Circulaires over het bestrijden van landloperij; berichten over misdragingen van officieren, etc. Zie Archief MinJus 1813-1876, toegangsnummer 2.09.01, invnr 454.
- ¹⁴ Brief van Van Maanen aan de koning; Besluit van de koning, beide 21 januari 1816. Toegnr. 2.02.01, inv.nr. 5654. NA, Den Haag.
- ¹⁵ Brief van Van Maanen aan de koning, 29 april 1816. Toegangsnummer 2.21.114.03, inv.nr 80. NA, Den Haag. <